

Розділ XIII

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ МЕЗОВИМІРУ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Лариса Журавльова, доктор психологічних наук,
професор, проректор з науково-педагогічної, виховної роботи
та зв'язків з громадськістю, завідувач кафедри історії, політології
та психології Житомирського національного агроекологічного університету
Тетяна Коломієць, аспірант
Житомирського національного агроекологічного університету
УДК 159.9:316.37

У статті аналізуються змістові характеристики понять «міжособистісна взаємодія», «міжособистісний контакт», «міжособистісні взаємини», «міжособистісні стосунки», уточнюються їх смислові відмінності. Презентуються основні принципи побудови структурно-динамічної моделі мезовиміру міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, міжособистісний контакт, міжособистісні взаємини, міжособистісні стосунки, мезовимір міжособистісної взаємодії

В статье анализируются содержательные характеристики понятий «межличностное взаимодействие», «межличностный контакт», «межличностные взаимоотношения», «межличностные отношения», уточняются их смысловые различия. Представляются основные принципы построения структурно-динамической модели мезоизмерения межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, межличностный контакт, межличностные взаимоотношения, межличностные отношения, мезоизмерение межличностного взаимодействия.

In the article analyzed substantial characteristics of the concepts of «interpersonal interaction», «interpersonal contact», «interpersonal relations», «interpersonal relationships» and were confirmed their semantic differences. Represents the structurally dynamic model mesodimension interpersonal interaction.

Key words: interpersonal interaction, interpersonal contact, interpersonal relations, interpersonal relationships, meso dimension interpersonal interaction.

Зважаючи на те, що проблематиці міжособистісної взаємодії присвячена значна кількість досліджень як вітчизняних (О. Бодальова, О. Леонтьєва, Б. Ломова, В. Мясичева, М. Обозова, Б. Паригіна, А. Петровського, С. Рубінштейна та ін.), так і зарубіжних (Д. Брунера, Х. Келлі, Ч. Кулі, К. Левіна, А. Маслоу, А. Міллера, Г. Ньюкома, С. Олпорта, К. Роджерса, М. Розенберга, Х. Ремшмідта, Дж. Г. Скотта, І. Томана, Е. Уїлсона, Р. Фішера, З. Фрейда, Е. Фрома, Е. Холла, К. Хорні, У. Юрі та ін.) спостерігається неоднозначність у трактуванні її психологічних корелятивів.

У вітчизняній психологічній літературі досить часто зустрічаємо так звані лінгвістичні метаморфози понять «міжособистісна взаємодія», «міжособистісні взаємини», «міжособистісні взаємовідносини», «міжособистісні відносини», «міжособистісні стосунки», «міжособистісне спілкування», «міжособистісний контакт». Вживаючи їх як синоніми, науковці нівелюють семантичні відмінності цих понять, що зумовлює виникнення різного роду змістових деформацій.

У зв'язку з цим, **об'єктом** нашого дослідження є міжособистісна взаємодія в межах несуперечливого психологічного тезаурусу, а **предметом** — структура мезовиміру міжособистісної взаємодії.

Метою роботи є уточнення змістового наповнення основних психологічних корелятив міжособистісної взаємодії та побудова структурно-динамічної моделі мезовиміру міжособистісної взаємодії.

Провівши аналіз психологічних досліджень, ми встановили, що одним із чинників виникнення змістових деформацій різних понять є невдалий переклад з мови оригіналу. Насамперед це стосується російських паронімів «отношение» (2003) та «отношения» (1979). Якщо ці слова вживаються в однині, то проблем з перекладом виникати не повинно: «отношение» перекладається як «ставлення» (але не «відношення», як можемо зустріти в різних джерелах), а «отношения», як стосунки. Однак, коли слово «отношения» (2003, 1979) вживається у формі множини, то ці слова стають омонімами, і зрозуміти, яке саме поняття мається на увазі, можна лише з контексту. У цьому разі точність перекладу залежить винятково від точності інтерпретації змісту перекладачем, що, зрештою, і призводить до появи лінгвістичних метаморфоз, які мають суб'єктивний характер.

Іншим чинником неточності перекладу є так звана «мовна нерівнозначність». Мається на увазі, що на певне поняття в одній мові існує кілька варіантів перекладу іншою. При цьому ці варіанти слів мають певні семантичні відмінності, що не мають аналогів при перекладі. Так, скажімо, українські поняття «міжособистісні взаємини», «міжособистісні взаємовідносини», «міжособистісні взаємоставлення» мають лише один переклад «межличностные взаимоотношения». У цьому разі ми можемо говорити про неточність перекладу, що має об'єктивний характер.

Ще одним чинником виникнення лінгвістичних неточностей є розбіжності у розгляді понять міжособистісної взаємодії та спілкування. У цьому контексті варто зазначити, що у науковій літературі існує великий спектр позицій і підходів щодо трактування поняття спілкування.

Ретроспективний аналіз підходів до дослідження проблеми спілкування дозволяє виділити три підходи до визначення взаємозв'язку між поняттями «міжособистісна взаємодія» та «спілкування» [3]:

1. Поняття «міжособистісна взаємодія» і «спілкування» є тотожними (Б. Ананьев, 1980; О. Бодальов, 1996; А. Леонтьев, 1997; В. Парфенов, 1983 та ін.). Тобто «спілкування є взаємодія, змістом якої є взаємне пізнання і обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікації з метою встановлення взаємин, сприятливих для процесу спільної діяльності» [9, с. 21]. Без спілкування міжособистісна взаємодія є неможливою (А. Леонтьев, 1997).

2. Міжособистісна взаємодія є однією із сторін спілкування, яке виступає як реальність міжособистісних взаємин і соціальних відносин (Г. Андреева, 1980, М. Бітянова, 2001; Є. Доценко, 1999 та ін.). Враховуючи саме таку точку зору, В. Кручек дає таке визначення міжособистісній взаємодії: «Міжособистісна взаємодія — це інструментально-технологічна сторона спілкування; взаємні дії учасників спілкування, спрямовані на співвіднесення мети кожної зі сторін і організацію їх досягнення в процесі спілкування» [5].

3. Феномен міжособистісної взаємодії включає спілкування та є значно ширшим за нього (Б. Ломов, 1984; В. Крисько, 2006; В. Мясичев, 2003; М. Обозов, 1979; Ю. Ханін, 1980 та ін.).

Таким чином, трактування змісту будь-якого з термінів, що ми розглядаємо у контексті цього дослідження, без урахування підходу, якого дотримується автор, призводитиме до смислових деформацій поняття та хибного тлумачення його змісту.

У нашому дослідженні будемо дотримуватися останнього підходу. Аргументуємо свою позицію таким чином: у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «взаємодія» визначається як «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [2, с. 85]. Зважаючи на це визначення, можна стверджувати, що будь-яка погоджена дія двох чи більше людей є взаємодією. Таким чином, будь-який акт спілкування є актом взаємодії. При цьому не кожен акт взаємодії є актом спілкування. З огляду на такі міркування можна стверджувати, що поняття міжособистісної взаємодії є ширшим за поняття «міжособистісне спілкування» та включає його.

Основним же чинником, що зумовлює виникнення неоднозначності у визначенні вищевказаних термінів, є, як ми вважаємо, відсутність єдиного термінологічного інструментарію в українській психологічній науці (Г. Балл, 2007). Такий стан речей стоїть на заваді дотримання основних принципів науковості — точності та об'єктивності. Зважаючи на це, створення єдиного наукового психологічного тезаурусу є досить актуальним для сьогодення.

Отже, уточнимо поняттєво-категоріальний апарат нашого дослідження, до якого належать «міжособистісна взаємодія», «міжособистісний контакт», «міжособистісні взаємини», «міжособистісні стосунки».

Як у визначенні взаємозв'язку між міжособистісною взаємодією та спілкуванням не існує однозначності, так і розуміння самої міжособистісної взаємодії є різноплановим. Так, досліджуваний феномен розглядається як:

- обмін діями, спрямований на організацію спільної діяльності (Г. Андреева, 1980; Л. Орбан-Лембрик, 2005);
- вплив однієї особистості на іншу (В. Маралов, 2002, Є. Руденський, 1997; [Психологічна енциклопедія, с. 52]);
- процес конструювання міжособистісного простору (Н. Бутенко, 2004);
- синтез вищезазначених підходів. Так, у багатьох психологічних словниках термін «міжособистісна взаємодія» розглядається «в широкому розумінні як випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короточасний, вербальний або невербальний особистісний контакт двох і більше людей, що призводить до взаємних змін у їхній діяльності, стосунках, поведінці й установках. У вузькому сенсі як система взаємообумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, за якої поведінка кожного з учасників є одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку решти» [11, с. 52; 14, с. 65]. Як бачимо, в основі міжособистісної взаємодії лежить міжособистісний контакт.

Останній розглядається як «спілкування, зв'язок, тісні стосунки» [2, с. 450], форма взаємодії, яку характеризує безпосередність, просторово-часовою близькість людей (М. Обозов 1979) та початковий етап реальної взаємодії (М. Савчин, 1997). Виходячи з цього, можна стверджувати, що феномен міжособистісної взаємодії є родовим відносно міжособистісного контакту. Отже, вважаємо за можливе розгляд *міжособистісного контакту* як мінімальної одиниці міжособистісної взаємодії, що розгортається на найнижчому її рівні та не передбачає актуалізації складних психічних процесів і функцій особистості.

Поряд із поняттям «міжособистісна взаємодія» (В. Бенера, 2008; Н. Савінова 2007 та ін.) використовуються терміни «міжособистісні взаємини» (М. Боришевський, 1974; О. Прокоф'єва, 2010; С. Поплавська, 2008 та ін.), «міжособистісні відносини» (О. Маріна, 2010; І. Будур, 2009; Л. Романовська, 2009 та ін.), «міжособистісні взаємовідносини» (Н. Бісик, 2003, Є. Ходаківський, 2011 та ін.). Із визначень тлумачних словників [2, с. 134] жодних семантичних відмінностей між цими поняттями встановити неможливо, оскільки опис їхнього змісту фактично однаковий. У психологічній енциклопедії знаходимо таке визначення: «Взаємини міжособистісні — суб'єктивні зв'язки і відносини між людьми, які виникають за умов спільного проживання або виконання сумісної діяльності» [10, с. 52]. Фактично, це є певний вид міжособистісної взаємодії, який виникає за умови її систематичності (повторюваності). І далі: «В процесі їхнього становлення і розвитку формується система міжособистісних установок, орієнтацій, соціальних сподівань» [10, с. 52]. Таким чином, констатуємо, що за цього виду взаємодії виникають певні особистісні утворення, що є різними за змістом та комбінацією для кожних конкретних взаємин. Для їхнього утворення задіюються більш складні процеси та системи особистості, що свідчить про те, що міжособистісні взаємини розгортаються на вищому рівні міжособистісної взаємодії, порівняно з міжособистісним контактом.

Наші міркування підтверджуються й працями інших дослідників. Так, Н. Руденко [12, с. 250–255], аналізуючи такі психологічні категорії, як «взаємовідносини» та «взаємини», зазначає, що у психології для позначення міжособистісних відносин користуються терміном «взаємовідносини». Цим підкреслюється, що міжособистісні взаємини є результатом взаємного сприйняття, пізнання, впливу, оцінки. Дещо доповнює цю думку В. Паніотто [14], акцентуючи увагу на цілісності та системності взаємоставлень, які утворюються шляхом відображення міжособистісної взаємодії, що опосередковується внутрішнім світом її суб'єктів. Як бачимо, взаємодія набуває більш складних форм, порівняно із міжособистісним контактом.

Усе це дозволяє нам розглядати *міжособистісні взаємини* як вид міжособистісної взаємодії, що розгортається у певному часовому діапазоні, має системний характер та характеризується наявністю взаємовпливу на життєдіяльність її суб'єктів.

Повертаючись до термінів «взаємовідносини», «міжособистісні відносини» та «взаємини», хочеться зазначити, що, на нашу думку, більш коректним з лінгвістичної точки зору буде вживання терміна «взаємини», оскільки слово «відносини» та похідне від нього «взаємовідносини» є калькою з російського «взаимоотношения».

Що стосується поняття «міжособистісні стосунки», то його психологічний зміст розкривається як «взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно виявляються в характері взаємних впливів, які здійснюються

в процесі виконання спільної діяльності і спілкування (курсив наш. — Л. Ж., Т. К.). Стосунки міжособистісні є системою переконань, установок, стереотипів, сподівань, через яку люди сприймають і оцінюють один одного» [10, с. 345]. Спираючись на це визначення, міжособистісні стосунки є ще одним видом (крім контакту та взаємин) міжособистісної взаємодії, оскільки вони передбачають взаємний вплив їх суб'єктів один на одного та передбачають наявність спільної діяльності (див. виділення). Їх розгляд як «системи» певних особистісних утворень, що, власне, й забезпечує функціонування цієї взаємодії, дозволяє говорити про більш складний характер стосунків, порівняно із контактом та взаєминами.

Водночас С. Духновський, розглядаючи поняття міжособистісні взаємини та міжособистісні стосунки, приходить до висновку, що «можна стверджувати, що термін «міжособистісні взаємини» є синонімом міжособистісних стосунків, оскільки проблематично і навіть неможливо уявити міжособистісні стосунки без взаємин між людьми» [4, с. 90]. Цей аргумент видається нам досить сумнівним, адже відповідно до такої логіки можна сказати, що міжособистісні стосунки не можна собі уявити і без міжособистісного контакту, а отже, й ці поняття є синонімічними. Однак різниця між ними ми щойно встановили.

Основною характерною особливістю, яка різнить міжособистісні взаємини і стосунки, є наявність у останніх домінування емоційної складової (М. Боришевський 1974; Г. Андреева, 1980). Наявність же будь-яких почуттів (незалежно від їх модальності) одного суб'єкта взаємодії до іншого свідчить про сприйняття іншого як суб'єктивно значущої особистості. Вплив таких стосунків на особистість був описаний О. Бодальовим: «Особливо важливими для особистості є ставлення найбільш суб'єктивно значущих для неї людей. Саме вони сильніше за все впливають на сприймання оточуючого, викликають найбільш сильні переживання та штовхають на нестандартні вчинки» [1, с. 59].

Отже, поява особистісної значущості викликає збільшення психологічного навантаження взаємодії та зумовлює зміни у когнітивній, емоційній та поведінковій сферах особистості. Все це може свідчити про перехід міжособистісної взаємодії на її вищий рівень, що передбачає ускладнення її функціонування. Так, поряд з емоційно-чуттєвим аспектом для міжособистісних стосунків характерною є тривала часова протяжність, систематичність взаємодії, «оскільки лише за умови постійного міжособистісного зв'язку шляхом безперервного обміну особистісно значущою інформацією виникає інтимна залежність людей, що вступили в контакт, один від одного та взаємна відповідальність за збереження стосунків, що склалися» [6, с. 213]. Навіть у ході морфологічного аналізу слова «стосунки» виявляється, що цей іменник вживається виключно у множині. Цей факт вказує на те, що поняття «міжособистісні стосунки» містить у собі певну множину взаємодій. Таким чином, можемо виділити ще одну характерну особливість міжособистісних стосунків — їхню відносну стійкість у межах певного часового діапазону.

Отже, *міжособистісні стосунки* — це особливий вид міжособистісної взаємодії, яка розгортається у певному, відносно тривалому, часовому діапазоні, має інтимний, особистісно-значущий характер та здійснює значний вплив на життєдіяльність її суб'єктів. Саме це й дозволяє нам вважати міжособистісні стосунки найскладнішим видом міжособистісної взаємодії.

Спираючись на позицію Б. Ломова [7, с. 271], який запропонував досліджувати структуру спілкування (міжособистісної взаємодії) щонайменше на трьох рівнях: макрорівні (сукупність усіх міжособистісних взаємодій, у які вступає особистість), мезорівні (динаміка визначеної взаємодії) та мікрорівні (дослідження актів, які утворюють та забезпечують міжособистісну взаємодію), припускаємо, що розглянуті нами види міжособистісної взаємодії є структурними елементами її мезорівня.

Найнижчим, проте найбагатоманітнішим у цій структурі є рівень міжособистісних контактів. Умовно його можна назвати *рівнем ситуативної міжособистісної взаємодії*. Він включає у себе всю сукупність прямих і опосередкованих, усвідомлених і неусвідомлених одиничних контактів, у які вступає особистість.

Якщо міжособистісний контакт є багаторазовим, то міжособистісна взаємодія переходить на вищий рівень — міжособистісних взаємин. Оскільки взаємини передбачають певну узгодженість поведінки їхніх суб'єктів, то умовно цей рівень можна назвати *рівнем узгодженої взаємодії*.

Взаємини у процесі їхнього розвитку також можуть ускладнюватися. Коли суб'єкти міжособистісних взаємин стають особистісно-значущими один для одного, то між ними виникають міжособистісні стосунки. Міжособистісні стосунки розгортаються на найбільш високому рівні, який умовно назовемо *рівнем значущої взаємодії*. При міжособистісних стосунках найбільш широко та глибоко задіяні особистісні утворення її суб'єктів.

Міжособистісна взаємодія на кожному рівні реалізується засобами міжособистісного спілкування, в ході якого виникають та проявляються міжособистісні оцінки, ставлення, потреби, смисли

тощо. Причому, чим вищий рівень міжособистісної взаємодії, тим вони є більш усвідомленими й відрефлексованими.

Зауважимо, що будь-яка міжособистісна взаємодія є динамічним явищем, що розвивається у певному часовому континуумі [7; 15]. Виділяють такі стадії розвитку міжособистісної взаємодії: знайомство, приятельські, товариські та дружні стосунки [15, с. 173]. Така стадіальна градація представляє позитивну лінію розвитку міжособистісної взаємодії, нівелюючи її деструктивні форми. Провівши аналіз кожної із запропонованих стадій, приходимо до висновку, що вони фактично відображають розглянуті нами вище рівні міжособистісної взаємодії. Так, рівень ситуативної міжособистісної взаємодії відповідає стадії знайомства. На рівні узгодженої взаємодії розгортаються приятельські й товариські взаємини, а також їх антиподи. Стадія дружби (ворожнечі, кохання й ненависті) відповідає рівню значущої взаємодії.

Динаміка розвитку міжособистісної взаємодії передбачає й зворотний процес [15, с. 173]: перехід на наступну стадію можливий не лише від більш простих форм взаємодії до більш складних, а й у зворотному напрямі. При цьому кожна стадія обов'язково передбачає наявність попередньої, але не вимагає переходу до наступної. Ще однією особливістю міжособистісної взаємодії є те, що кількість різних міжособистісних взаємодій з кожним наступним рівнем зменшується, а їхня суб'єктивна значущість зростає.

Висновки. Міжособистісна взаємодія у мезовимірі є складним динамічним процесом, що розгортається на трьох рівнях. Найнижчим (елементарним) є рівень ситуативної взаємодії, на якому остання реалізується у формі міжособистісних контактів. Наступним є рівень узгодженої взаємодії, на якому реалізуються різні види міжособистісних взаємин (ділові, приятельські тощо). Найвищим є рівень значущої взаємодії, на якому функціонують різні види міжособистісних стосунків (дружба, кохання тощо). Динаміка міжособистісної взаємодії забезпечується переходом від більш простих її форм, до більш складних, і навпаки. Уточнення та емпірична перевірка механізмів, завдяки яким відбуваються ці переходи, а також дослідження особливостей, закономірностей та феноменології мезорівня міжособистісної взаємодії і є **перспективою** наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодалев А.А. Психология общения / А.А. Бодалев — М.: Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 256 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред В.Т. Бусел]. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
3. Гаврюшенко В.В. Теоретичний аналіз проблеми міжособистісної взаємодії / В.В. Гаврюшенко // Вісник Національної академії оборони України. — 2009. — № 2 (10). — С. 73–76.
4. Духновский С.В. Переживание дисгармонии межличностных отношений: / С.В. Духновский — Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. — 175 с.
5. Кручек В.А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування: навчальний посібник / В.А. Кручек — К.: ДАККіМ, 2010. — 273 с.
6. Куницына В. Межличностное общение: [учеб. для вузов] / В. Куницына, Н. Казаринова, В. Погольша — СПб: Питер, 2003. — 544 с.
7. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев — 3-е изд. — М.: Смысл, 1999. — 365 с.
8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи / Б.Ф. Ломов — М.: Наука, 1984. — 444 с.
9. Паниотто В.И. Структура межличностных отношений: Методика и математические методы исследования / В.И. Паниотто — К.: Наук. думка, 1975. — 128 с.
10. Панферов В.Н. Общение как предмет социально-психологического исследования: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Панферов Владимир Николаевич. — Л., 1983. — 468 с.
11. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов]. — К.: «Академвидав», 2006. — 424 с.
12. Психология: Словарь / [под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского]. — 2-е изд., исправл. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
13. Словарь практического психолога / [сост. Головин С.Ю.]. — Мн.: Харвест, 1997. — 800 с.
14. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Савчин Мирослав Васильович. — К., 1997. — 447 с.
15. Руденко Н.В. Міжособистісні взаємини студентів як психолого-педагогічна проблема / Н.В. Руденко // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). — 2010. — № 2. — С. 250–255.
16. Социальная психология: учебное пособие / [В.П. Позняков, Е.Н. Резников, С.К. Рошин и др.]; отв. ред. А.Л. Журавлев. М.: ПЕР СЭ, 2002. — 351 с. (Серия «Высшее психологическое образование»).